

УДК 342.9

М. П. Пухтін
здобувач кафедри адміністративної діяльності
Національної академії внутрішніх справ

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ МІЛІЦІЇ ЗА НЕЗАКОННЕ ЇЇ ЗАСТОСУВАННЯ

Стаття присвячена огляду питань правового регулювання застосування працівниками міліції вогнепальної зброї та порядку притягнення до відповідальності за незаконне його застосування.

Ключові слова: вогнепальна зброя, порядок і підстави застосування вогнепальної зброї, відповідальність за незаконне застосування вогнепальної зброї.

Належна підготовка працівників міліції до несення служби по охороні громадського порядку передбачає, в обов'язковому порядку, і вивчення підстав та порядку застосування ними вогнепальної зброї. Це питання, набуває особливої актуальності у зв'язку з підготовкою працівників міліції до виконання обов'язків під час проведення Чемпіонату Європи з футболу у 2012 р. Йдеться про те, що виконання таких обов'язків у цей час характеризуватиметься певними особливостями: наявністю на вулицях міст, значної кількості людей, в тому числі й іноземних громадян; можливістю виникнення нетипових ситуацій пов'язаних з неправомірними діями груп «фанатів», що можуть перерости у групове порушення громадського порядку чи навіть масові заворушення тощо.

Безперечно, що вивченню правових підстав застосування працівниками міліції вогнепальної зброї приділяється належна увага в органах і підрозділах внутрішніх справ [8]. Проте, питання про вид та межі відповідальності за застосування працівником міліції вогнепальної зброї як правило опускається.

А це, на нашу думку, є одним із факторів, який обумовлює ситуації, що не знаючи, яка відповідальність настає за неправомірне застосування зброї, працівники міліції бояться її застосовувати у випадках коли це потрібно, і навпаки, застосовують її у випадках коли для цього немає підстав.

З іншої сторони, питання про відповідальність за застосування зброї працівником як видається не таке просте. Справа в тому, що в літературі та практиці досі немає єдності у вирішенні цих питань. Одностайно визнається лише те, що працівники правоохоронних органів не підлягають кримінальній відповідальності за шкоду, заподіяну при виконанні службових обов'язків по запобіганню суспільно небезпечним посяганням і затриманню правопорушників якщо вони не допустили перевищення заходів, необхідних для" правомірного затримання злочинця [6, с. 2].

Проте, немає однозначності у розумінні, що є перевищенням таких заходів, і яка відповідальність настає у випадку їх перевищення.

Узагальнення положень наведених в постановах Пленуму Верховного Суду України [6; 7], коментарях до КК України [2] та інших законів [3], а також інших джерелах [1; 4; 5], виходячи з вимог Закону України «Про міліцію» та положень КК можна зробити такі висновки:

- якщо працівник міліції застосував зброю за відсутності підстав передбачених Законом України «Про міліцію» в його діях є ознаки злочину передбаченого ст. 365 КК «Перевищення влади або службових повноважень», а не перевищення заходів по запобіганню суспільно небезпечним посяганням і затриманню правопорушників. За вчинення такого злочину до нього може застосовуватись покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох до восьми років;

- у випадку якщо зброя застосована за наявності підстав передбачених ст.ст. 15, 151 Закону України «Про міліцію», але з певними порушеннями, чи в результаті заподіяна шкода, яка явно не відповідає небезпечності посягання яке припиняється чи обставинці затримання, такі дії слід вважати перевищенням відповідних заходів, а питання про відповідальність слід вирішувати виходячи насамперед з положень КК України про обставини, що виключають злочинність діяння.

Зупинимось на характеристиці другого випадку більш детально. Насамперед, слід розглянути ст. 36 КК, яка регламентує умови правомірності необхідної оборони. Зміст саме цієї статті КК України найбільш істотно впливає на вирішення питання про відповідальність працівників міліції за застосування зброї, адже право на застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів та вогнепальної зброї впливає насамперед з цього інституту та інституту необхідної оборони. А ст. 36 КК, яка регламентує умови правомірності необхідної оборони ніяких обмежень у виборі предметів для захисту охоронюваних законом прав та інтересів як себе так і інших осіб, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно | небезпечних посягань не встановлює.

Вважається, що працівник міліції застосував зброю в стані необхідної оборони, якщо це і було зроблено:

- 1) для захисту громадян від нападу, що загрожує їх життю і здоров'ю, а також звільнення заложників;
- 2) для відбиття нападу на працівника міліції або членів його сім'ї, якщо їх життю або здоров'ю загрожує небезпека;
- 3) для відбиття нападу на охоронювані об'єкти, конвої, жилі приміщення громадян, приміщення державних і громадських підприємств, установ і організацій, а також звільнення їх у разі захоплення;

Разом з тим, слід враховувати, що застосовуючи вогнепальну зброю працівники міліції виконують службові обов'язки на відміну від звичайних громадян. В силу цього вони зобов'язані діяти в рамках службових

повноважень. Тому вимоги до дій в стані необхідної оборони пересічного громадянина і працівника міліції дещо різні. Особливості застосування зброї і працівником міліції в стані необхідної оборони зводяться до наступного:

- це не лише право, а й обов'язок працівника міліції;
- зброя застосовується, лише якщо інші способи не забезпечили виконання службових обов'язків;
- як правило, застосовуються лише після попередження;
- не застосовується при значному скупченні людей, якщо від цього можуть постраждати сторонні особи, до жінок з явними ознаками вагітності, осіб похилого віку або з вираженими ознаками інвалідності та малолітніх, крім випадків вчинення ними групового нападу, що загрожує життю і здоров'ю людей, працівників міліції, або збройного нападу чи збройного опору;

У випадку недотримання цих вимог та умисного заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обставинці захисту відповідальність настає за ст. 118 КК «Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів необхідних для затримання злочинця» (максимально можливе покарання позбавлення волі до двох років) або за ст. 124 КК «Умисне тяжке тілесне ушкодження при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів необхідних для затримання злочинця» (максимально можливе покарання обмеження волі до двох років).

Проте на практиці можливі випадки коли в працівника міліції виникає помилкове враження про вчинення (чи реальну загрозу вчинення) суспільно небезпечного посягання, і він застосовує зброю вважаючи, що перебуває у стані необхідної оборони. Питання про відповідальність в такому випадку вирішується виходячи з вимог ст. 37 КК «Уявна оборона».

Відповідно до ч. 2 ст. 37 КК застосування зброї в стані уявної оборони вирішується за правилами необхідної оборони (ніби посягання було реальним) за наявності двох ознак, коли:

- 1) обстановка, що склалася, давала особі достатні підстави вважати, що мало місце реальне посягання;
- 2) особа не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковості свого припущення.

Тобто, якщо особа, якби посягання було реальним, не перевищила його меж відповідальність виключається, якщо перевищила настає за статтями 118 або 124 КК України.

Ч. 4 ст. 37 КК встановлює, що у випадках, коли особа не усвідомлювала, але могла усвідомлювати факт відсутності реального суспільно небезпечного посягання, вона несе кримінальну відповідальність за заподіяння шкоди через необережність.

Вищевказані правила застосовуються лише у випадках, коли виникли певні обставини, які могли створити враження про наявність посягання, але особа проявила легковажність чи недбалість в оцінці ситуації і внаслідок цього

помилково вжила заходів захисту від неіснуючого посягання.

Якщо ж обставин, які хоча б частково виправдовували помилку, допущену особою в оцінці ситуації, не було і особа не лише могла, але й повинна була в обставинах, що склались, усвідомити відсутність суспільно небезпечного посягання, то положення про уявну оборону щодо такої особи не застосовуються і вона має нести кримінальну відповідальність за заподіяну шкоду на загальних підставах.

Під вимоги ст. 38 КК України «Затримання особи, що вчинила злочин» безпосередньо підпадають такі випадки застосування зброї:

для затримання особи, яку застали при вчиненні тяжкого злочину і яка намагається втекти (п. 4 ч. 1 ст. 15 Закону України «Про міліцію»);

для затримання особи, яка намагається втекти з-під варти (п. 5 ч. 1 ст. 15 Закону України «Про міліцію»).

Умови і межі застосування працівниками міліції вогнепальної зброї у вищеперелічених випадках обґрунтовуються встановленим у кримінальному законі правом на затримання особи, що вчинила злочин, як обставиною, що виключає злочинність діяння.

Аналогічно, як і стосовно необхідної оборони, хоча право на затримання особи, що вчинила злочин, має спільні риси з правом працівників міліції на застосування вогнепальної зброї, спеціальних засобів і заходів фізичного впливу; проте між ними є й певні відмінності, зумовлені діяльністю міліції, а саме:

1. Застосування вогнепальної зброї можливе лише коли інші способи не забезпечили виконання працівниками міліції обов'язків по затриманню особи, що вчинила злочин. Тобто спершу, за наявної можливості, працівники міліції повинні вчинити будь-які інші дії, що приведуть до затримання такої особи. Наприклад, запропонувати добровільно здатися; взяти в кільце особу, що вчинила злочин і прагне втекти; попередити інші наряди міліції про необхідність перекрити шляхи відходу особи, що вчинила злочин і втікає; залучити інших осіб з числа членів громадського формування з охорони громадського порядку для затримання особи, що вчинила злочин. І лише коли такі чи подібного роду дії не дали бажаного результату, застосувати вогнепальну зброю, спеціальні засоби і заходи фізичного впливу можливо.

2. Працівник міліції перед застосуванням вогнепальної зброї повинен попередити особу, що вчинила злочин і намагається втекти, про намір її застосування. Попередження про застосування вогнепальної зброї може бути зроблено будь-яким способом. Наприклад, голосом, демонстрацією вогнепальної зброї, пострілом вгору тощо.

Вогнепальна зброя, спеціальні засоби і заходи фізичного впливу щодо особи, яка вчинила злочин і прагне втекти, без попередження можуть бути застосовані, якщо виникла загроза життю або здоров'ю працівника міліції чи іншої людини.

3. Вогнепальна зброя може бути застосована лише для затримання особи,

яку застали при вчиненні тяжкого злочину і яка намагається втекти, чи для затримання особи, яка намагається втекти з-під варти. При цьому також враховуються обстановка, що склалася, характер злочину, особа, яка вчинила злочин тощо.

Застосування вогнепальної зброї щодо певних категорій осіб заборонено. Так, забороняється застосовувати вогнепальну зброю до жінок з явними ознаками вагітності, осіб похилого віку або з вираженими ознаками інвалідності та малолітніх, крім випадків вчиненні ними групового нападу, що загрожує життю і здоров'ю людей, працівників міліції, або збройного нападу чи збройного опору (ч. 3 ст. 12 Закону України «Про міліцію»).

Недотримання цих умов має наслідком визнання застосування зброї перевищення заходів, необхідних для затримання особи, що вчинила злочин і тягне за собою кримінальну відповідальність у разі її вбивства (ст. 118 КК України) чи тяжкого тілесного ушкодження (ст. 124 КК України).

Окрім вищепроаналізованих випадків та статей КК слід відзначити і ст. 39 КК України, в якій врегульовано право на крайню необхідність для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами.

Працівники міліції також можуть застосовувати вогнепальну зброю, в стані крайньої необхідності, проте, лише у випадках і у порядку, передбаченому Законом України «Про міліцію». Такими випадками зокрема є, наприклад, використання зброї:

- для зупинки транспортного засобу шляхом його пошкодження, якщо водій своїми діями створює загрозу життю чи здоров'ю громадян або працівника міліції;
- для знешкодження тварини, яка загрожує життю чи здоров'ю громадян чи працівника міліції.

Узагальнюючи все вищевикладене можна зробити такі висновки:

- вогнепальна зброя працівником міліції може бути застосована лише за наявності ознак необхідної оборони, уявної оборони, затримання особи, що вчинила злочин чи крайньої необхідності;
- питання про відповідальність працівника міліції за застосування вогнепальної зброї вирішується виходячи, насамперед, з дотримання законодавчих вимог про підстави та межі її застосування, і насамперед з положень Закону України «Про міліцію»;
- у випадку застосування зброї за відсутності підстав передбачених ст.ст. 15, 151 Закон України «Про міліцію» відповідальність настає на загальних підставах за злочин, відповідальність за вчинення якого передбачена у ст. 365 КК «Зловживання владою або 1 службовим становищем»;
- при застосуванні вогнепальної зброї з дотримання цих вимог, але з певними порушеннями, чи якщо в результаті заподіяна шкода, яка явно не

відповідає небезпечності посягання яке припиняється чи обставині затримання, працівник міліції підлягає кримінальній і відповідальності за статтями 118 або 124 КК.

Думаємо, що чітке знання працівниками міліції вищенаведених положень сприятиме більш якісній їх підготовці до застосування зброї в екстремальних умовах.

Література:

1. Банах С.М., Винярчук І.С., Удод А.Д., Булачек В. Р Вогнева підготовка. Збірник нормативних матеріалів та методичних рекомендацій: навчально-методичний посібник. - Львів: ЛьВДУВС, 2008. - 80 с.
2. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриїл та ін.; За заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Вид. 3-тє, переробл. та доповн. Харків: ТОВ «Одісей». 2006. -1184 с.
3. Науково-практичний коментар до Закону України «Про міліцію». К: Українська академія внутрішніх справ. - 1996. -144 с.
4. Осадчий В.І. Кримінально-правовий захист правоохоронної діяльності. Монографія. - К : Атіка, 2004. - 336 с.
5. Остапенко О. І., Ковалів М.В., Кисіль З.Р., Тиндик Н.П. Нормативно-правові акти з діяльності патрульної І служби міліції: Інформаційно-довідковий посібник. - Львів: ЛьВДУВС, 2008. -256 с.
6. Про судову практику у справах про необхідну оборону: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 року № 1 // Вісник Верховного Суду України. - 2002. -№ 3. - С. 1-4.
7. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.12.2003 року № 15// Вісник Верховного Суду України. - 2004. -№ 2. - С.7-9.
8. Рішення колегії МВС України від 29 лютого 1996р. «Про стан роботи із забезпеченням особистої безпеки працівників ОВС під час виконання службових обов'язків та заходи щодо її посилення».

Пыхтин Н. П. Правовое регулирование применения огнестрельного оружия и ответственность работников милиции за незаконное её применение.-Статья.

Статья посвящена обзору вопросов правового регулирования применения сотрудниками милиции огнестрельного оружия и порядка привлечения к ответственности за незаконное его применения.

Ключевые слова: огнестрельное оружие, порядок и основания применения огнестрельного оружия, ответственность за незаконное применение огнестрельного оружия.

Pihtin N.P. Legal regulation of the use of firearms by police officers and order prosecution for unlawful application.- Article.

The article provides an overview on the legal regulation of the use of firearms by police officers and order prosecution for unlawful application.

Keywords: firearms, order and reason to the use of firearms, the responsibility for the illegal use of firearms.